

УДК 159. 98

DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2020.1\(13\).10](https://doi.org/10.17721/upj.2020.1(13).10)

Осьодло В. І.,

доктор психологічних наук,
професор, начальник гуманітарного інституту,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського,
E-mail: v.osyodlo@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2893-4721

Зубовський Д. С.,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу (проблем психологічного
вивчення особового складу)
НМЦ КП МОУ
E-mail: z.dmitry.zub@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8973-4868

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті наведені результати емпіричного дослідження індивідуально-психологічних чинників прояву посттравматичного зростання військовослужбовців – учасників АТО. Вибірку склали 297 військовослужбовців – учасників АТО (278 чоловічої та 19 жіночої статі) у віковому діапазоні від 19 до 54 років. В ході дослідження у групу індивідуально-психологічних чинників посттравматичного зростання учасників АТО було віднесено: основні характеристики особистості; диспозиційний оптимізм; копінг-стратегії; локус контролю.

Отримані емпіричні дані дали змогу встановити залежність вираженості феномену посттравматичного зростання від низки характеристик особистості, рівня диспозиційного оптимізму, інтернального локусу контролю та деяких функціональних видів копінг-стратегій учасників АТО. Зокрема загальна вираженість посттравматичного зростання значуще пов'язана з такими характеристиками особистості, як «доброчливість» та «сумлінність». Також встановлено, що фактор №1 («зміни у сприйнятті власного «Я» / нові можливості») посттравматичного зростання статистично значуще корелював з фактором

«Відкритість мислення»; фактором № 2 («міжособистісні відносини») посттравматичного зростання значуще корелював з фактором «Доброзичливість»; фактором № 3 («життєва філософія») посттравматичного зростання значуще корелював з такими факторами особистості, як «Екстраверсія», «Доброзичливість» та «Сумлінність».

Крім цього, спостерігається позитивна кореляція із загальним рівнем оптимізму, що характерно як для вираженості посттравматичного зростання в цілому так і для окремих його сфер. Лише одна копінг-стратегія – позитивної переоцінки – продемонструвала статистично значущий кореляційний зв'язок із посттравматичним зростанням учасників бойових дій. Встановлені у дослідженні кореляційні зв'язки узгоджуються з результатами зарубіжних досліджень.

Ключові слова: *посттравматичне зростання, військовослужбовці, учасники АТО, індивідуально-психологічні характеристики, диспозиційний оптимізм, копінг-стратегія.*

Вступ

Постановка проблеми. У відповідь на гібридну війну, військово-політичним керівництвом України, з 14 квітня 2014 року проводилась антитерористична операція (АТО), яка з квітня 2018 року була замінена на Операцію об'єднаних сил (ООС).

У зв'язку з інтенсивністю та масштабністю бойових дій в ході АТО, її учасниками стала значна кількість військовослужбовців. Більшість з них брали участь у бойових діях і зазнали впливу значної кількості стресорів воєнної обстановки починаючи від низькоінтенсивних (перебування далеко від дому та сім'ї), до високоінтенсивних (смерть побратимів, особисті поранення, каліцтва людей в бойових умовах тощо).

Ці стресори стали суворим випробуванням фізичних та психологічних ресурсів військовослужбовців, їх здатності протистояти дії екстремальних чинників бойової обстановки. Участь у бойових діях значно впливала на особистість значної кількості військовослужбовців, змінюючи їхній внутрішній світ, емоційні стани, цінності, погляди на життя, що зумовлює потребу у психологічному супроводі зазначеної категорії військовослужбовців.

Теоретичний аналіз

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових праць із зазначеного питання свідчить, що тривалий час у психологічній науці основна увага акцентувалась на патологічних змінах особистості

учасників бойових дій. Ця тенденція знайшла своє відображення у появі та розвитку положень концепції посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Переважна більшість українських дослідників, починаючи з 2014 року, теж апелювали до негативних наслідків участі у бойових діях.

Водночас, низка зарубіжних досліджень свідчить про те, що внаслідок травматичної події тільки близько 10–20% демонструють негативні зміни у вигляді посттравматичного стресового розладу, більшість же навпаки, має досвід позитивних або адаптаційних змін особистості (Бодалев, Столин & Аванесов, 2000).

У зарубіжній психології позитивні наслідки травматичного досвіду знайшли своє відображення у концепції посттравматичного зростання особистості (ПТЗО). Піонери дослідження цього феномену Р. Тедескі та Л. Калхоун визначають посттравматичне зростання як «позитивні психологічні зміни, що виникли внаслідок боротьби з травматичними або складними життєвими обставинами» (Tedeschi & Calhoun, 1996: 3).

Емпіричні дослідження прояву ПТЗО серед учасників бойових дій здійснювалися переважно американськими вченими та фокусувалися на ветеранах таких збройних конфліктів, як війна в Перській затоці, війна в Іраку та операція «Нескорена свобода» у Афганістані (Бодалев, Столин & Аванесов, 2000). Щоправда за останні декілька років стали з'являтися й перші вітчизняні емпіричні дослідження присвячені прояву феномену посттравматичного зростання серед українських військовослужбовців. Зокрема, було здійснено першу адаптацію зарубіжних методик для вимірювання посттравматичного зростання, продемонстровано якісні та кількісні характеристики прояву цього феномену (Бодалев, Столин & Аванесов, 2000; Зубовський, 2018).

Водночас, незважаючи на здійснені вітчизняні дослідження залишається не розкритим питання про вплив індивідуально-психологічних характеристик військовослужбовців – учасників АТО на ймовірність появи у них посттравматичного зростання.

Мета статті: емпірично дослідити взаємозв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками військовослужбовців – учасників АТО та проявом посттравматичного зростання.

Методологія дослідження

Формування вибірки дослідження здійснювалось за допомогою двох підходів: а) інтернет-опитування; б) традиційне опитування з використанням паперових бланків. Комбінація цих підходів зумовле-

на намаганням досягти максимальної репрезентативності вибіркової сукупності учасників АТО та достовірності емпіричних результатів. Подібні підходи властиві більшості сучасних емпіричних досліджень особистісного зростання учасників бойових дій, проведених за межами України.

Вибірку склали 297 військовослужбовців – учасників АТО (278 чоловічої та 19 жіночої статі) у віковому діапазоні від 19 до 54 років. Відсотковий розподіл досліджуваних за категоріями на момент їхньої участі в АТО був таким: 58,3% – офіцери, 13,9% – сержанти, 27,8% – солдати. За часом участі в АТО досліджувані поділялися так: 56,7% брали участь у 2014 році, 29,4% – у 2015 році, 11,1% – у 2016 році, 1,6% – у 2017 році.

В ході дослідження у групу індивідуально-психологічних чинників посттравматичного зростання учасників АТО було віднесено: основні характеристики особистості; диспозиційний оптимізм; копінг-стратегії; локус контролю.

У дослідженні застосовувались наступні психодіагностичні методики: «Опитувальник посттравматичного зростання» (ОПТЗ, україномовна адаптація) (Бодалев, Столин & Аванесов, 2000), «Опитувальник змін у поглядах» (ОЗУП, україномовна адаптація) (Зубовський, 2019), опитувальник «Велика п'ятірка – 2» (Зубовський, 2019), «Тест диспозиційного оптимізму» (Бодалев, Столин & Аванесов, 2000), опитувальник «Способи копінг-поведінки» (Крюкова & Куфтяк, 2007), «Опитувальник рівня суб'єктивного контролю» (Бодалев, Столин & Аванесов, 2000).

Результати і дискусія

Для дослідження взаємозв'язку між основними характеристики особистості учасників АТО та посттравматичним зростанням використовувався кореляційний аналіз між результатами за опитувальником «Велика п'ятірка – 2» (ОВП-2) та показниками за методиками для вивчення ПТЗО (табл. 1).

Як видно з наведених у таблиці 1 даних, середнє значення ОПТЗ було статистично значуще пов'язано з такими шкалами ОВП-2, як «доброзичливість» ($r = 0,24$; $p < 0,001$) та «сумлінність» ($r = 0,13$; $p < 0,045$). Ідентична закономірність спостерігалася для середнього значення шкали позитивних змін методики ОЗУП. Зокрема, сила кореляції для шкали «доброзичливість» перебувала на рівні $r = 0,26$ ($p < 0,001$); для шкали «сумлінність» на рівні $r = 0,20$ ($p < 0,012$).

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів кореляції між показниками опитувальника ОВП-2 та методик для оцінювання посттравматичного зростання

«Велика п'ятірка – 2»	Опитувальник посттравматичного зростання	Опитувальник змін у поглядах
«Екстраверсія»	$r = 0,09$ ($p = 0,143$)	$r = 0,08$ ($p = 0,302$)
«Доброзичливість»	$r = 0,24$ ($p < 0,001$)	$r = 0,26$ ($p < 0,001$)
«Сумлінність»	$r = 0,13$ ($p < 0,045$)	$r = 0,20$ ($p < 0,012$)
«Негативні емоції»	$r = -0,03$ ($p < 0,597$)	$r = -0,19$ ($p < 0,022$)
«Відкритість мислення»	$r = 0,10$ ($p = 0,115$)	$r = 0,09$ ($p = 0,271$)

Утім, щодо методики ОЗУП, окрім вищезазначених кореляцій, встановлено і статистично значущий негативний кореляційний зв'язок зі шкалою «негативні емоції» ($r = -0,19$; $p < 0,022$). Стосовно «Опитувальника посттравматичного зростання» вищезазначений взаємозв'язок не досягав статистичної значущості.

Встановлені у дослідженні кореляційні зв'язки узгоджуються з низкою результатів зарубіжних праць. Зокрема, Дж. Шекспір-Френч у дослідженні працівників швидкої медичної допомоги встановила значущий кореляційний зв'язок між вираженістю посттравматичного зростання та фактором «доброзичливість» на рівні ($r = 0,14$; $p < 0,01$); ідентичну силу кореляції констатовано для фактора «сумлінність» ($r = 0,14$; $p < 0,01$) (Shakespeare-Finch, Gow & Smith, 2005). Про таку ж закономірність повідомляв А. Каранчи у дослідженні посттравматичного зростання турецьких громадян (969 дорослих): «сумлінність» ($r = 0,19$; $p < 0,05$), «доброзичливість» ($r = 0,21$; $p < 0,05$) (Karanci, Işık, Aker, Gül, Erkan, & Özkol, H., et al., 2012).

Встановлені у нашому дослідженні взаємозв'язки між вираженістю ПТЗО та особистісними рисами учасників АТО є цілком логічними з точки зору сутнісного наповнення останніх. Зокрема, як зазначали у своїх наукових працях Р. МакКрай та О. Джон, «сумлінність» як особистісна риса передбачає високий рівень саморегуляції, наполегливості, контролю імпульсивності, орієнтації на досягнення та самодисципліну (McCrae & John, 1992). Встановлено, що ці риси істотно пов'язані з проблемно-орієн-

тованими копінг-стратегіями та схильністю до когнітивної реструктуризації. Як наслідок, цілком імовірно, що військовослужбовцям із вираженими особистісними рисами за фактором «Сумлінність» значно простіше опрацьовувати свій травматичний досвід і безпосередньо долати його наслідки. Такі військовослужбовці меншою мірою застосовують малоефективну копінг-стратегію уникнення та більшою мірою орієнтовані на сприймання зростання в усіх його проявах. Зокрема, у деяких зарубіжних дослідженнях встановлено, що сумлінність доволі тісно пов'язана з кількістю позитивних подій у житті (Magnus, Diener, Fujita & Pavot, 1993). Також цілком імовірно, що ті військовослужбовці, які вже мають схильність до дисциплінованості та твердий характер, у результаті пережитих бойових дій починають ще більше цінувати в собі ці якості та розвивати їх у майбутньому.

Що стосується фактора «доброзичливість», то згідно з Р. МакКрайом та О. Джоном він відображає такі особистісні риси, як довірливість, альтруїзм та поступливість (McCrae & John, 1992). В іншому дослідженні встановлено, що ці риси особистості пов'язані з високим рівнем як суб'єктивно сприйнятої, так і об'єктивно наданої соціальної підтримки (Bowling, Beehr & Swader, 2005). Як наслідок, цілком розумно припустити, що ця риса особистості значно полегшує прояв ПТЗО, стає поштовхом до прийняття травматичної події та пошуку соціальної підтримки для її подолання.

Доволі суперечлива для інтерпретації ситуація склалася з фактором «негативні емоції» (нейротизм, за деякими авторами). Цей фактор представлений такими рисами, як негативна емоційність, фізіологічна реактивність на стрес, тривожність та дратівливість (McCrae & John, 1992). Той факт, що у випадку використання однієї методики на оцінку посттравматичного зростання спостерігався негативний кореляційний зв'язок з фактором «негативні емоції», а у випадку використання іншої жодного зв'язку не було, є ознакою доволі складного співвідношення цієї особистісної риси із проявом особистісного зростання.

Аналіз зарубіжної емпіричної літератури засвідчує, що у більшості досліджень не встановлено значущих взаємозв'язків між ПТЗО та нейротизмом. Зокрема, такі дані зафіксовані у дослідженнях Р. Тадеші та Л. Салхаун, а також Дж. Шекспір-Френч (Shakespeare-Finch, Gow & Smith, 2005; Tedeschi & Calhoun, 1996). Ці науковці дійшли висновку, що така закономірність свідчить про те, що нейротизм, як правило, не пов'язаний із психологічним здоров'ям та являє собою окрему психологічну конструкцію. Позитивні й негативні впливи травмуючих подій, ймовірно, можуть співіснувати в одній особі. Тобто коли певна особа сприймає переваги свого досвіду, вона не обов'язково заперечує наявність певних психологічних труднощів (Tedeschi & Calhoun, 1996).

Для поглиблення розуміння зв'язку між особистісними рисами учасників АТО та проявом посттравматичного зростання використувався кореляційний аналіз між показниками ОВП-2 і трьома факторами ОПТЗ (табл. 2).

Як можна помітити з наведених даних, фактор № 1 статистично значуще корелював лише з фактором «Відкритість мислення» ($r = 0,20$; $p < 0,002$). Жоден інший фактор не продемонстрував значущого зв'язку із зазначеною сферою посттравматичного зростання учасників АТО.

Слід зауважити, що подібний взаємозв'язок зафіксовано в низці зарубіжних емпіричних праць. Зокрема, Р. Тадеші та Л. Келхаунв своєму дослідженні встановили, що кореляційний зв'язок між фактором «нові можливості» англомовної версії ОПТЗ та шкалою «Відкритість досвіду» (методика «NEOPI») виявився на рівні ($r = 0,25$; $p < 0,01$) (Tedeschi & Calhoun, 1996). З огляду на те, що пункти вищезазначеної оригінальної шкали при факторизації україномовної версії методики сформували фактор № 1 «Зміни у сприйнятті власного «Я» / нові можливості», зазначені результати можна вважати взаємодоповнючими. Щоправда, у дослідженні Р. Тадеші та Л. Келхаунв вказана сфера зростання також статистично значуще корелювала з шкалою «Екстраверсія» ($r = 0,16$; $p = 0,01$). У нашому дослідженні цей зв'язок не досягнув необхідної значущості ($r = 0,11$; $p = 0,084$) (тенденція зберігалась).

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів кореляції між результатами ОВП-2 та сферами прояву посттравматичного зростання учасників АТО

«Велика п'ятірка – 2»	Фактор № 1 «Зміни у сприйнятті власного «Я» / нові можливості»	Фактор № 2 «Міжособистісні відносини»	Фактор № 3 «Життєва філософія»
«Екстраверсія»	$r = 0,11$ ($p = 0,084$)	$r = 0,01$ ($p = 0,861$)	$r = 0,13$ ($p < 0,045$)
«Доброзичливість»	$r = 0,09$ ($p = 0,164$)	$r = 0,38$ ($p < 0,001$)	$r = 0,16$ ($p < 0,045$)
«Сумлінність»	$r = 0,11$ ($p = 0,092$)	$r = 0,10$ ($p = 0,113$)	$r = 0,13$ ($p < 0,045$)
«Негативні емоції»	$r = -0,07$ ($p = 0,252$)	$r = -0,01$ ($p = 0,846$)	$r = 0,08$ ($p = 0,474$)
«Відкритість мислення»	$r = 0,20$ ($p < 0,002$)	$r = -0,03$ ($p = 0,662$)	$r = 0,03$ ($p = 0,682$)

Згідно з Р. МакКрайом та О. Джоном, особи з вираженим фактором відкритості новому досвіду є інтелектуально допитливими, винахідливими та емоційно чуйними (McCrae, & John, 1992). З огляду на те, що когнітивна обробка є вкрай важливою для посттравматичного зростання, цілком логічно очікувати, що військовослужбовців, які проявляють відкритість мислення, з більшою ймовірністю будуть готові опрацювати травматичний досвід. Вони здатні застосовувати свій травматичний досвід для навчання та особистісного розвитку. Крім того, відкритість мислення зумовлює інтерес військовослужбовців до нових ситуацій, нових вражень та ідей. Цей природний інтерес представлений: твердженням № 14 *«Я відчуваю появу нових можливостей, які раніше були мені недоступними»*; твердженням № 11 *«Я можу зробити своє життя кращим»*; твердження № 7 *«Я спрямував своє життя по новому шляху»*; твердження № 17 *«Я більш охоче намагаюся змінювати речі, які потребують змін»*; твердження № 3 *«У мене з'явилися нові інтереси»*.

Також у ході дослідження встановлено позитивний кореляційний зв'язок між фактором № 2 «Міжособистісні відносини» та особистісним фактором «Доброзичливість» ($r = 0,38$; $p < 0,001$). Жоден інший фактор особистості не продемонстрував статистично значущий зв'язок із вказаною сферою посттравматичного зростання учасників АТО.

Встановлений кореляційний зв'язок цілком очікуваний з точки зору сутнісного наповнення фактора «Доброзичливість» та фактора № 2 «Міжособистісні відносини». Особи з домінуючим фактором «Доброзичливість» схильні до висловлення запиту та сприймання соціальної підтримки, саморозкриття та отримання розуміння. Це робить вказаних осіб особливо схильними до знаходження позитивних змін за фактором № 2 «Міжособистісні відносини», який представляють: твердження № 6 *«Я зрозумів, що можу покластися на людей, якщо потраплю в небезпеку»*; твердження № 9 *«Я легше виражаю свої емоції»*; твердження № 20 *«Я багато дізнався про те, якими чудовими бувають люди»*. Окрім зазначеного, така риса особистості підштовхує військовослужбовців до знаходження позитивних здобутків у сфері родини та оточення: твердження № 21 *«Я став більше визнавати, що маю потребу в інших людях»*; твердження № 15 *«У мене з'явилося більше співчуття до інших»*; твердження № 16 *«Я докладаю більше зусиль для налагодження та збереження взаємовідносин з іншими»*; твердження № 8 *«Я відчуваю значну близькість з оточуючими»*.

Окрім цього, у нашому дослідженні спостерігався статистично значущий кореляційний зв'язок між фактором № 3 «Життєва філософія» і такими факторами особистості як «Екстраверсія» ($r=0,13$; $p<0,045$),

«Доброзичливість» ($r = 0,16$; $p < 0,045$) та «Сумлінність» ($r = 0,13$; $p < 0,045$).

Існування зв'язку між цією сферою посттравматичного зростання та екстраверсією цілком очікуване, оскільки екстраверти здатні краще переносити збудження та використовувати соціальну підтримку. Подібні кореляційні зв'язки також зафіксовані у дослідженні Р. Тедеші та Л. Келхауна (Tedeschi & Calhoun, 1996). З огляду на те, що твердження вищезазначених оригінальних шкал в україномовній методиці наповнювали фактор № 3 «Життєва філософія», ці результати можна вважати ідентичними.

Для емпіричної перевірки взаємозв'язку між диспозиційним оптимізмом та вираженістю посттравматичного зростання учасників АТО використовувався кореляційний аналіз між середнім значенням «Тесту диспозиційного оптимізму» (ТДО) та методиками оцінки посттравматичного зростання (табл. 3).

Таблиця 3

Значення коефіцієнтів кореляції між результатами ПДО та методик для оцінювання посттравматичного зростання

Методика	Опитувальник посттравматичного зростання	Опитувальник змін у поглядах
Тест диспозиційного оптимізму (загальний бал)	$r = 0,25$ ($p < 0,001$)	$r = 0,25$ ($p < 0,004$)
Тест диспозиційного оптимізму (субшкала негативних очікувань)	$r = -0,15$ ($p < 0,029$)	$r = -0,21$ ($p < 0,015$)
Тест диспозиційного оптимізму (субшкала позитивних очікувань)	$r = 0,27$ ($p < 0,001$)	$r = 0,18$ ($p < 0,038$)

Отримані дані засвідчили, що середнє значення методики ОПТЗ статистично значуще пов'язане із загальним балом ТДО ($r = 0,25$; $p < 0,001$), а також субшкалою позитивних очікувань ($r = 0,27$; $p < 0,001$). Окрім того, між середнім значенням ОПТЗ та субшкалою негативних очікувань ТДО спостерігалася статистично значуща негативна кореляція ($r = -0,15$; $p < 0,029$).

Ідентична закономірність спостерігалася для середнього значення методики ОЗУП. Зокрема, сила кореляції із загальним балом ТДО перебувала на рівні $r = 0,25$ ($p < 0,004$); із субшкалою позитивних очікувань ТДО – на рівні $r = 0,18$ ($p < 0,038$). Як і у попередньому випадку,

між середнім значенням ОЗУП та субшкалою негативних очікувань ТДО спостерігався негативний зв'язок.

Встановлені у дослідженні кореляційні зв'язки узгоджуються з результатами зарубіжних досліджень (Park, Cohen, & Murch, 1996; Tedeschi & Calhoun, 1996). Серед учасників бойових дій позитивний взаємозв'язок ($r = 0,54$; $p < 0,01$) між диспозиційним оптимізмом та особистісним зростанням зафіксовано у дослідженні А. Фебер (Feder, Southwick, Goetz, Wang, Alonso, & Smith, et al., 2008).

Для глибшого вивчення взаємозв'язку між диспозиційним оптимізмом та посттравматичним зростанням нами використовувався кореляційний аналіз між показниками ТДО та трьома факторами ОПТЗ (табл. 4).

Таблиця 4

Значення коефіцієнтів кореляції між показниками ТДО та сферами прояву посттравматичного зростання учасників АТО

	Фактор № 1 «Зміни у сприйнятті власного «Я» / нові можливості»	Фактор № 2 «Міжособи- стісні відносини»	Фактор № 3 «Життєва філософія»
Тест диспозиційного оптимізму (загальний бал)	$r = 0,18$ ($p < 0,006$)	$r = 0,24$ ($p < 0,001$)	$r = 0,22$ ($p < 0,001$)
Тест диспозиційного оптимізму (позитивні очікування)	$r = 0,18$ ($p < 0,009$)	$r = 0,26$ ($p < 0,001$)	$r = 0,32$ ($p < 0,001$)
Тесту диспозиційного оптимізму (негативні очікування)	$r = -0,13$ ($p < 0,057$)	$r = -0,14$ ($p < 0,035$)	$r = -0,08$ ($p < 0,211$)

Як видно з наведених у таблиці даних, загальний бал ТДО був значуще пов'язаний з усіма сферами посттравматичного зростання.

Встановлений у дослідженні статистично значущий кореляційний зв'язок між диспозиційним оптимізмом та посттравматичним особистісним зростанням учасників АТО є цілком зрозумілим з точки зору наявних сьогодні наукових відомостей про психологічну сутність феномену диспозиційного оптимізму. Так, у науковій літературі констатується визначне місце диспозиційного оптимізму у структурі психологічної стійкості особистості (Lechner & Antoni, 2004). Зазначається, що оптимісти

постійно намагаються відшукувати та підкреслювати позитивні аспекти у складних життєвих ситуаціях, що дає їм змогу переспрямовувати свою увагу на релевантні проблемно-орієнтовані копінг-стратегії. На наш погляд, такий пошук позитиву значно підвищує ймовірність формування позитивних психологічних змін у військовослужбовців після перебування в зоні бойових дій. Оптимістичні військовослужбовці здатні доволі швидко помітити певні позитивні тенденції у своїй особистості ще на початку їх формування і за допомогою природної схильності розвинути ці позитивні зміни в особистісні психологічні ресурси.

Також, на наш погляд, диспозиційний оптимізм може бути пов'язаний із посттравматичним зростанням учасників АТО завдяки його впливу на процес когнітивного опрацювання травматичного досвіду. Зокрема, Л. Ассінвол, Л. Річтер та Р. Хофман встановили, що оптимісти здатні краще зосереджувати свою увагу та ресурси на найважливіших питаннях і абстрагуватися від негативних або не придатних для розв'язання проблем (Aspinwall, Richter & Hoffman, 2001). Це вміння може бути особливо важливим для когнітивної переробки, що відбувається після травми. У зарубіжній психотравматології часто констатується, що особи, які пережили психологічну травму, схильні рефлексувати про конфлікт цілей та когнітивних схем, що склався у їхньому житті. Вони починають поділяти своє життя на відрізки «до» та «після» кризової життєвої події (ситуація кардинального життєвого повороту). Життєві цілі та схеми, які були актуальними до вказаного життєвого повороту, могли бути актуальними колись, але не актуальні зараз. Це особливо часто трапляється у випадку, коли поставлені цілі або схеми є надзвичайно високого порядку (пов'язаними з ідентичністю та метою). Свого часу вказані цілі й когнітивні схеми вважалися правильними та цілковито досяжними, але тепер, після травматичної події, є практично недосяжними. Звільнення від недосяжних цілей або світогляду, які не можуть умістити реальність після травми, може дозволити особам, які її пережили, сформуванню нові цілі та світогляд. Це дасть їм змогу усвідомити, що вони рухаються до досягнення своєї мети у тому світі і в тих умовах, у яких це можливо зараз.

Негативний кореляційний взаємозв'язок між субшкалою негативних очікувань ТДО та проявом посттравматичного зростання учасників АТО можна пояснити тим фактом, що особи з песимістичним складом характеру нечасто переживають позитивні очікування стосовно подолання труднощів і частіше реагують на них пасивною або звикаючою поведінкою.

Окрім зазначеного, слід зауважити, що в нашому дослідженні між проявом посттравматичного зростання та оптимізмом завжди спосте-

рігалася лише помірна кореляція: для показників двох методик вона мала значення від ($r = 0,25$). На нашу думку, це підтримує твердження Р. Тадеші про те, що посттравматичне зростання та оптимізм є різними психологічними концептами.

Окрім диспозиційних характеристик особистості, у дослідженні також вивчали роль та місце типу копінг-поведінки в детермінації посттравматичного зростання учасників АТО. Як основний показник типу копінг-поведінки застосовувався опитувальник «Способи копінг-поведінки Р. Лазаруса» (ОСКП). Розраховувався коефіцієнт кореляції між «сирими балами» субшкал ОСКП та показниками методики оцінки посттравматичного зростання (табл. 5).

Як видно з наведених даних, лише одна копінг-стратегія – позитивної переоцінки – продемонструвала статистично значущий кореляційний зв'язок із посттравматичним зростанням учасників бойових дій. Зокрема, сила кореляційного зв'язку із середнім значенням методики ОПТЗ перебувала на рівні $r = 0,23$ ($p < 0,007$). Із середнім значенням ОЗУП сила кореляційного зв'язку виявляється на рівні $r = 0,27$ ($p < 0,001$).

Таблиця 5

Значення коефіцієнтів кореляції при аналізі ОСКП

Опитувальник копінг-поведінки	Опитувальник посттравматичного зростання	Опитувальник змін у поглядах
Конфронтаційний допінг	$r = -0,11$ ($p=0,081$)	$r = 0,05$ ($p=0,510$)
Дистанціювання	$r = 0,05$ ($p=0,573$)	$r = 0,02$ ($p=0,737$)
Самоконтроль	$r = -0,01$ ($p=0,855$)	$r = -0,02$ ($p=0,730$)
Пошук соціальної підтримки	$r = -0,01$ ($p=0,878$)	$r = -0,05$ ($p=0,424$)
Прийняття відповідальності	$r = -0,05$ ($p=0,565$)	$r = -0,01$ ($p=0,906$)
Втеча – уникнення	$r = -0,07$ ($p=0,416$)	$r = -0,04$ ($p=0,541$)
Планування вирішення проблем	$r = 0,10$ ($p=0,230$)	$r = 0,02$ ($p=0,743$)
Позитивна переоцінка	$r = 0,23$ ($p < 0,007$)	$r = 0,27$ ($p < 0,001$)

Встановлена нами закономірність кореляційного зв'язку є цілком очікуваною з огляду на сутнісне наповнення стратегії позитивної переоцінки. Учасники АТО, які застосовують цю стратегію, намагаються подолати негативні переживання за рахунок їх позитивного переосмислення, розглядають її як стимул до особистісного зростання. Для таких військовослужбовців характерна орієнтованість на надособистісне, філософське осмислення проблемної ситуації, включення її до ширшого контексту роботи особистості щодо саморозвитку. Як зазначала К. Пак, особи, в яких домінує копінг-стратегія позитивної переоцінки, ставлять перед собою завдання «навчитися чогось нового в результаті свого досвіду» і насамперед «зрости як особистість» (Park, Cohen & Murch, 1996:97). Окрім того, цілком можливо, що зусилля військовослужбовця, спрямовані на позитивну інтерпретацію травматичного досвіду, можуть спрацьовувати як самоздійснюване пророцтво і, як наслідок, пришвидшувати перебіг процесу позитивних особистісних змін.

Доцільно також зазначити, що встановлений у ході нашого дослідження взаємозв'язок між копінг-стратегією позитивної переоцінки та ПТЗО цілком узгоджується з результатами двох метааналітичних досліджень, нещодавно проведених зарубіжними науковцями. Так, за результатами метааналітичного дослідження В. Гелгесона і К. Рейнольдс, проведеного у 2006 році на семи емпіричних роботах, встановлено статистично значущий вплив стратегії позитивної переоцінки на рівень посттравматичного зростання (Helgeson, Reynolds & Tomich, 2006). До подібного висновку в 2009 році дійшли також Г. Праті та Л. Пітрантоні на розширеній вибірковій сукупності досліджень (Prati & Pietrantonio, 2009).

Для емпіричної перевірки взаємозв'язку між типом локусу контролю та вираженістю посттравматичного зростання учасників АТО використовувався кореляційний аналіз (табл. 7).

Таблиця 7

Значення коефіцієнтів кореляції між показниками локусу контролю та показниками посттравматичного зростання

Тест «Локусу контролю Ротера»	Опитувальник посттравматичного зростання	Опитувальник змін у поглядах
Шкала «Екстернальність»	$r = -0,15$ ($p < 0,026$)	$r = -0,17$ ($p = 0,058$)
Шкала «Інтернальність»	$r = 0,15$ ($p < 0,026$)	$r = 0,17$ ($p = 0,058$)

Як можна помітити із наведених даних, спостерігався значущий кореляційний зв'язок між середнім значенням шкали «Інтернальність» та середнім значенням ОПТЗ, а також статистично значущий негативний зв'язок між шкалою «Екстернальність» та середнім значенням ОПТЗ. Взаємозв'язок з методикою ОЗУП продемонстрував ідентичну тенденцію, однак не досягнув статистичної значущості.

Встановлені у нашому дослідженні взаємозв'язки типу локусу контролю та посттравматичного зростання можуть бути інтерпретовані в декількох площинах. Так, позитивний взаємозв'язок між інтернальним локусом контролю та рівнем зростання можна пояснити тим, що інтернальний локус контролю опосередковано впливає на застосування ефективних проблемно-сфокусованих копінг-стратегій, які, як було продемонстровано в попередньому пункті, сприяють особистісному зростанню. Емпіричну підтримку такої точці зору було знайдено в дослідженні А. Меркер (Maercker & Langner, 2001), який встановив, що посттравматичне зростання позитивно пов'язане з інтернальним локусом контролю на рівні $r = 0,34$ ($p < 0,05$).

Своєю чергою, екстернальний локус контролю негативно пов'язаний із ПТЗО через те, що такий тип локусу контролю зазвичай характерний для осіб з такими особистісними рисами, як: непевність у своїх можливостях, нерівноваженість, прагнення відкласти реалізацію намірів на невизначений термін, тривожність, підозрілість, конформність та агресивність. За неможливості впливати на перебіг подій в осіб із зовнішнім локусом контролю зазвичай формується безпорадність та знижується пошукова активність, що не дає змогу виявити позитивні здобутки в результаті набутого досвіду.

Висновки

Емпіричне дослідження індивідуально-психологічних чинників прояву посттравматичного зростання учасників АТО дало змогу встановити зв'язок вираженості цього феномену від низки характеристик особистості, рівня диспозиційного оптимізму, інтернального локусу контролю та деяких функціональних видів копінг-стратегій учасників АТО. Зокрема вираженість посттравматичного зростання значуще пов'язана з такими характеристиками особистості, як «доброзичливість» та «сумлінність». Крім цього, спостерігається позитивна кореляція із загальним рівнем оптимізму, що характерно як для вираженості посттравматичного зростання в цілому, так і для окремих його сфер. Лише одна копінг-стратегія – позитивної переоцінки – продемонструвала статистично значущий кореляційний зв'язок із посттравматичним зростанням учасників бойових дій.

Перспективи подальших досліджень. Описане у цій статті емпіричне дослідження побудоване у форматі одномоментного психодіагностично зрізу, що не дозволяє встановити прогностичний вплив вивчених індивідуально-психологічних характеристик на подальший прояв посттравматичного зростання у військовослужбовців. Для з'ясування цього впливу подальші емпіричні дослідження повинні відбуватись у руслі лонгітудної парадигми.

Декларація про конфлікт інтересів. Автори заявляю про відсутність потенційного конфлікту інтересів стосовно дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Список використаних джерел

- Aldwin, C. M., Levenson, M. R., & Spiro, A. (1994). Vulnerability and resilience to combat exposure: Can stress have lifelong effects? *Psychology and aging, 9*(1), 34–44. doi: 10.1037//0882-7974.9.1.34
- Aspinwall, L. G., Richter, L., & Hoffman, R. R. (2001). Understanding how optimism works: An examination of optimists' adaptive moderation of belief and behavior. Optimism and pessimism: *Implications for theory, research, and practice*, 217–238. doi: <https://doi.org/10.1037/10385-010>
- Bowling, N., Beehr, T., & Swader, W. (2005). Giving and receiving social support at work: The roles of personality and reciprocity. *Journal of Vocational Behavior, 67*(3), 476–489. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.004>
- Feder, A., Southwick, S. M., Goetz, R. R., Wang, Y., Alonso, A., & Smith, B., et al. (2008). Posttraumatic growth in former Vietnam prisoners of war. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes, 71*(4), 359–370. doi: 10.1521/psyc.2008.71.4.359.
- Helgeson, V. S., Reynolds, K. A., & Tomich, P. L. (2006). A meta-analytic review of benefit finding and growth. *Journal of consulting and clinical psychology, 74*(5), 797–816. doi: 10.1037/0022-006X.74.5.797
- Karanci, A. N., Işıklı, S., Aker, A. T., Gül, E. I., Erkan, B. B., & Özkol, H., et al. (2012). Personality, posttraumatic stress and trauma type: factors contributing to posttraumatic growth and its domains in a Turkish community sample. *European journal of psychotraumatology, 3*(1), 1–14. doi: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v3i0.17303>
- Lechner, S. C., & Antoni, M. H. (2004). Posttraumatic growth and group-based interventions for persons dealing with cancer: Whathave we learned so far? *Journal of Psychologica Inquiry, 15*(1), 35–41.
- Magnus, K., Diener, E., Fujita, F., & Pavot, W. (1993). Extraversion and neuroticism as predictors of objective life events: a longitudinal analysis. *Journal of personality and social psychology, 65*(5), 1046–1053. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.5.1046>
- Maercker, A., & Langner, R. (2001). Persönliche Reifung (personal growth) durch Belastungen und Traumata: Validierung zweier deutschsprachiger Fragebogenversionen. *Diagnostica, 47*(3), 153–162. doi: 10.1026//0012-1924.47.3.153
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of personality, 60*(2), 175–215. doi: 10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x

Park, C. L., Cohen, L. H., & Murch, R. L. (1996). Assessment and prediction of stress-related growth. *Journal of personality, 64*(1), 71–105. doi: 10.1111/j.1467-6494.1996.tb00815.x

Prati, G., & Pietrantonio, L. (2009). Optimism, social support, and coping strategies as factors contributing to posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of loss and trauma, 14*(5), 364–388. doi: <https://doi.org/10.1080/15325020902724271>

Shakespeare-Finch, J., Gow, K., & Smith, S. (2005). Personality, coping and posttraumatic growth in emergency ambulance personnel. *Traumatology, 11*(4), 325–334. doi: <https://doi.org/10.1177/153476560501100410>

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress, 9*(3), 455–471. doi: 10.1007/bf02103658

Бодалев, А. А., Столин, В. В., & Аванесов, В. С. (2000). *Общая психодиагностика*. Санкт-Петербург: Издательство «Речь».

Гордеева, Т. О., Сычев, О. А., & Осин, Е. Н. (2010). Разработка русскоязычной версии теста диспозиционного оптимизма (ЛОТ). *Психологическая диагностика, 2*, 36–64. Режим доступа: <http://www.bigpi.biysk.ru/psyfac/downloads/docs/so102.pdf>

Зубовський, Д. С. (2018). Адаптація та апробація україномовної версії методики «Опитувальник посттравматичного зростання». *Психологічний часопис, 7*(17), 121–135. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2018.7.17.8>

Зубовський, Д. С. (2018). Структура прояву особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Теоретичні і прикладні проблеми психології, 3*(47), 177–188. Режим доступу: <http://tpppjournal.com.ua/contents/n47y2k18folder/n47y2k18a24.html>

Зубовський, Д. С. (2019). *Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період*. (Дис. канд. психол. наук). Київ.

Крюкова, Т. Л., & Куфтяк, Е. В. (2007). Опросник способів совладання (адаптація методики WCQ). *Журнал практичного психолога, 3*, 93–112.

References

Aldwin, C. M., Levenson, M. R., & Spiro, A. (1994). Vulnerability and resilience to combat exposure: Can stress have lifelong effects? *Psychology and aging, 9*(1), 34–44. doi: 10.1037//0882-7974.9.1.34

Aspinwall, L. G., Richter, L., & Hoffman, R. R. (2001). Understanding how optimism works: An examination of optimists' adaptive moderation of belief and behavior. Optimism and pessimism: Implications for theory, research, and practice, 217–238. doi: <https://doi.org/10.1037/10385-010>

Bowling, N., Beehr, T., & Swader, W. (2005). Giving and receiving social support at work: The roles of personality and reciprocity. *Journal of Vocational Behavior, 67*(3), 476–489. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.004>

Feder, A., Southwick, S. M., Goetz, R. R., Wang, Y., Alonso, A., & Smith, B., et al. (2008). Posttraumatic growth in former Vietnam prisoners of war. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes, 71*(4), 359–370. doi: 10.1521/psyc.2008.71.4.359.

Helgeson, V. S., Reynolds, K. A., & Tomich, P. L. (2006). A meta-analytic review of benefit finding and growth. *Journal of consulting and clinical psychology, 74*(5), 797–816. doi: 10.1037/0022-006X.74.5.797

Karanci, A. N., Işıklı, S., Aker, A. T., Gül, E. I., Erkan, B. B., & Özkol, H., et al. (2012). Personality, posttraumatic stress and trauma type: factors contributing to posttraumatic growth and its domains in a Turkish community sample. *European journal of psychotraumatology*, 3(1), 1–14. doi: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v3i0.17303>

Lechner, S. C., & Antoni, M. H. (2004). Posttraumatic growth and group-based interventions for persons dealing with cancer: What have we learned so far? *Journal of Psychologica Inquiry*, 15(1), 35–41.

Magnus, K., Diener, E., Fujita, F., & Pavot, W. (1993). Extraversion and neuroticism as predictors of objective life events: a longitudinal analysis. *Journal of personality and social psychology*, 65(5), 1046–1053. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.5.1046>

Maercker, A., & Langner, R. (2001). Persönliche Reifung (personal growth) durch Belastungen und Traumata: Validierung zweier deutschsprachiger Fragebogenversionen. *Diagnostica*, 47(3), 153–162. doi: [10.1026//0012-1924.47.3.153](https://doi.org/10.1026//0012-1924.47.3.153)

McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of personality*, 60(2), 175–215. doi: [10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x)

Park, C. L., Cohen, L. H., & Murch, R. L. (1996). Assessment and prediction of stress-related growth. *Journal of personality*, 64(1), 71–105. doi: [10.1111/j.1467-6494.1996.tb00815.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1996.tb00815.x)

Prati, G., & Pietrantonio, L. (2009). Optimism, social support, and coping strategies as factors contributing to posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of loss and trauma*, 14(5), 364–388. doi: <https://doi.org/10.1080/15325020902724271>

Shakespeare-Finch, J., Gow, K., & Smith, S. (2005). Personality, coping and posttraumatic growth in emergency ambulance personnel. *Traumatology*, 11(4), 325–334. doi: <https://doi.org/10.1177/153476560501100410>

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9(3), 455–471. doi: [10.1007/bf02103658](https://doi.org/10.1007/bf02103658)

Bodalev, A. A., Stolin, V. V., & Avanesov, V. S. (2000). *Obshhaja psihodiagnostika [General psychodiagnosis]*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo «Rech'». [in Russian].

Gordeeva, T. O., Sychev, O. A., & Osin, E. N. (2010). Razrabotka russkojazyčnoj versii testa dispozicionnogo optimizma (LOT) [Development of the Russian version of the dispositional optimism test (LOT)]. *Psihologicheskaja diagnostika*, 2, 36–64. [in Russian]. Retrieved from <http://www.bigpi.bysk.ru/psyfac/downloads/docs/so102.pdf>

Zubovskiy, D. S. (2018). Adaptation and appropriation of the ukrainian version of the «Posttraumatic growth inventory» methodic. *Psychological Journal*, 7(17), 121–135. [in Ukrainian]. doi: <https://doi.org/10.31108/1.2018.7.17.8>

Zubovskiy, D. S. (2018). Structure of personalized growth of «ATO» participants in the posttraumatic period. *Theoretical and applied problems of psychology*, 3(47), 177–188. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://tppjournal.com.ua/contents/n47y2k18folder/n47y2k18a24.html>

Zubovskiy, D. S. (2019). Osobystisne zrostannia uchasnykiv ATO u posttravmatychnyi period [Personal growth of ATO participants in the post-traumatic period]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

Krjukova, T. L., & Kuftjak, E. V. (2007). Oprosnik sposobov sovladanija (adaptacija metodiki WCQ) [Questionnaire of coping methods (adaptation of WCQ methodology)]. *Zhurnal prakticheskogo psihologa*, 3, 93–112. [in Russian].

A b s t r a c t

Osodlo V. I.,

Doctor of Psychology, Associate professor,
Chief of the Social Studies Institute of
the National Defense University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskyi
E-mail: v.osyodlo@gmail.com

Zubovskyi D. S.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences),
Senior Researcher,
Scientific and Methodological Centre for personnel
policy of the Military of Defense of Ukraine
E-mail: z.dmitry.zub@gmail.com

INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL FACTORS INFLUENCING THE POST-TRAUMATIC GROWTH OF COMBATANTS PARTICIPATED IN THE CONFLICT AT EASTERN UKRAINE

The article presents the empirical study of individual psychological factors helping post-traumatic growth among military personnel - participants of the anti-terrorist operation (ATO). The sample consisted of 297 ATO participants (278 men and 19 women) of 19 to 54 year old. The following individual psychological factors examined to reveal their influence on ATO participants' post-traumatic growth: basic personal characteristics; dispositional optimism; coping strategies; locus of control.

The obtained data allowed us to determine the dependence of post-traumatic growth on ATO participants' several personal characteristics, dispositional optimism, the internal locus of control and some coping strategies. In particular, the overall post-traumatic growth correlated significantly with such personal characteristics as «benevolence» and «diligence». We also found that factor 1 («changes in self-perception / new opportunities») of post-traumatic growth correlated statistically significantly with the «Open-mindedness»; factor 2 («interpersonal

relationships») of post-traumatic growth correlated significantly «benevolence»; factor 3 («life philosophy») of post-traumatic growth correlated significantly with such personal characteristics as «extraversion», «kindness», and «diligence».

In addition, there were positives correlation of optimism in general with post-traumatic growth as a whole and with some its indicators. Only one coping strategy – a positive reassessment – correlated statistically significant with combatants' post-traumatic growth. The correlations determined in our study are consistent with the results obtained at foreign studies.

Key words: *post-traumatic growth, military personnel, ATO participants, individual psychological characteristics, dispositional optimism, coping strategy.*

Отримано – 10 лютого 2020
Received – February 10, 2020

Рецензовано – 19 лютого 2020
Revision – February 19, 2020

Прийнято – 25 лютого 2020
Accepted – February 25, 2020